

ПРОБЛЕМА ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ

THE PROBLEM OF LABOR EDUCATION OF PERSONALITY IN THE HISTORICAL DIMENSION

У статті автор здійснює історико-педагогічний аналіз проблеми трудового виховання особистості. Педагогічна практика минулого залишила у світовій культурі низку виховних систем, в яких реалізувався могутній педагогічний потенціал праці, авторами яких стали українські та російські, європейські й американські вчені: П. Блонський, О. Духнович, Дж. Дьюї, Г. Кершенштейнер, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга, С. Шацький. Саме вивчення проблеми трудового виховання минулих років робить можливим пізнання шляхів вирішення даної проблеми на сучасному етапі розбудови національної школи.

Ключові слова: трудове виховання, ручна праця, особистість, трудова діяльність.

В. Сухомлинский, К. Ушинский, Я. Чепига, С. Шацкий. Именно изучение проблемы трудового воспитания прошлых лет делает возможным познание путей решения данной проблемы на современном этапе развития национальной школы.

Ключевые слова: трудовое воспитание, ручной труд, личность, трудовая деятельность.

In the article, the author provides a historical and pedagogical analysis of the problem of labor education of the personality. The pedagogical practice of the past left in the world culture a number of educational systems in which the powerful pedagogical potential of labor was realized. The authors of these educational systems were Ukrainian and Russian, European and American scientists, researchers: P. Blonsky, A. Dukhnovich, J. Dewey, G. Kerschensteiner, V. Sukhomlinsky, K. Ushinsky, J. Chepiga, S. Shatsky. It is the study of the problem of labor education of the past years in Ukraine that makes it possible to find out the ways to solve this issue at the present stage of the national school's development.

Key words: labor education, manual labor, personality, labor activity.

УДК 373.3.035:331

Гуцан Л.А.,

канд. пед. наук,
завідувач лабораторії
трудового виховання
Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних
наук України

В статье автор проводит историко-педагогический анализ проблемы трудового воспитания личности. Педагогическая практика прошлого оставила в мировой культуре ряд воспитательных систем, в которых реализовался мощный педагогический потенциал труда, авторами которых стали украинские и российские, европейские и американские ученые: П. Блонский, А. Духнович, Дж. Дьюи, Г. Кершенштейнер,

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних складних умовах суспільного життя, пошуках, спрямованих на утвердження української державності, осмислення реалій ХХІ ст., з особливою гостротою постає питання про підвищення ефективності трудового виховання в сучасній школі. Активна, творча, працелюбна особистість формується як під впливом соціального середовища, так і в процесі трудового виховання та навчання, спрямованого на вироблення відповідних трудових умінь та навичок, професійної майстерності, готовності до життя в ринкових умовах.

Праця як цілеспрямована діяльність людини відіграє визначальну роль у житті суспільства й окремого індивіда, оскільки лише завдяки їй створюються матеріальні й духовні цінності, отже, задовольняються біологічні, соціальні й духовні потреби. Без праці існування і суспільства, і людини неможливе. Як стверджувала С. Русова, щоби дати дітям сучасне виховання, ми мусимо передусім виховати в дитини нахил до праці, звичку вважати працю – першим обов'язком. З огляду на це, трудове виховання набуває особливої значущості під час формування особистості в нових соціальних умовах. Трудове виховання – це багатогранний процес, за результатами якого дитина має проявляти в будь-якій діяльності самостійність, активність, ініціативність, відповідальність, а головне – творчість [1, с. 243].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення історії трудового виховання, його змісту, форм, методів, загальнотрудової підготовки і політехнічної освіти зробили українські вчені-педагоги другої половини ХХ ст. (О. Биковська, Ю. Бєлов, Ю. Васильєв, А. Вихрущ, Г. Волков, В. Мадзігон, В. Оржеховська, Д. Сергієнко, М. Стельмахович, В. Струманський, Д. Тхоржевський, О. Коберник, І. Косик, М. Левківський, Г. Левченко, І. Матюша, Б. Мельнеченко, В. Назаренко, Л. Оршанський, А. Пашинський, А. Рацул, Ф. Рискін, М. Рябухін, В. Савченко, В. Салієнко, Н. Слюсаренко, В. Тименко, В. Шутяк).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Трудове виховання молодого покоління як наукова проблема недостатньо досліджене в історичному вимірі.

Мета статті полягає в переосмисленні надбань історичного досвіду трудового виховання особистості в різні періоди розвитку суспільства. Відповідно до мети, вирішувалися такі завдання: аналіз сутності основних ідей трудового виховання, розкриття потенціалу ручної праці як засобу формування працелюбності в історії педагогічної думки ХІХ – ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Проблема трудового виховання посідає в історії педагогіки і школи особливе місце. Вона постала ще тоді, коли людство тільки почало накопичувати знання про природу і суспільство. Під впливом розвитку

виробництва, торгівлі і мореплавства формувалася нова педагогічна теорія і культура, у центрі уваги яких опинився саморозвиток особистості. Уперше ідеї трудового виховання молодого покоління висловили Т. Мор і Т. Кампанелла, які проєктували нове, ідеальне суспільство – суспільство всебічного розвитку особистості. Саме в епоху Відродження (XIV – XVI ст.) у педагогіку введено поняття «трудова виховання».

Ідеї трудово виховання розвинуто в працях Я. Коменського, Ф. Рабле, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сквороди, В. Фельтре, Р. Оуена, К. Ушинського. Але особливої гостроти ця проблема набуває на перетині XIX і XX ст., у реформаторській педагогіці, зокрема в парадигмі трудової школи. Більшість представників реформаторської педагогіки відносили себе до трудової школи, хоча їхні погляди на роль праці часто різнилися.

Серед педагогів початку Нового часу особливе місце належить Я. Коменському. Філософ-гуманіст, громадський діяч, учений посів чільне місце в боротьбі проти віджилих норм Середньовіччя в науці і культурі, у вихованні й освіті. Так, на думку видатного чеського педагога Я. Коменського (1592–1670 рр.), трудова виховання повинно мати безперервний характер і формувати в дітей потребу, бажання і вміння працювати. Із цією метою необхідно привчати їх до постійної посильної праці в системі різноманітних трудових завдань, щоби весь час дітей був зайнятий навчанням, працею або розумними розвагами. Головним методом формування трудових навичок, звички до праці Я. Коменський вважав вправи. На думку педагога, навчати праці треба самою працею, діяльністю, а не повчанням. Тому радив ще з дитинства формувати в дітей економічні пізнання, розуміння сутності управління (спочатку – домашнім господарством); у школі рідної мови ознайомлювати дітей з усіма загальними ремісничими прийомами; після опанування латинської школи організовувати публічні іспити щодо схильності учнів до тієї чи іншої професії.

Чітку орієнтацію в наявних на той час професіях Я. Коменський виклав у своїй книзі «Лабиринт света и рай сердца». А в працю «Світ у малюнках», крім опису низки виробничих процесів, увів такі розділи: «Кравець», «Столяр», «Токар», «Гончар», «Воїн», «Тесляр», «Коваль» та ін. Так уперше була науково обґрунтована ідея профорієнтації.

Бурхливий економічний розвиток спонукав англійського філософа і педагога Дж. Локка (1632–1704 рр.) до розроблення програми із трудового виховання. У книзі «Думки про виховання» він рекомендував вивчати різні види трудової діяльності людей: столярні і теслярські ремесла, бухгалтерію, сільське господарство тощо. Вважав, що ремесло завжди може стати в пригоді діловій

людині; воно корисне ще й тим, що запобігає шкідливим наслідкам від неробства.

Основа трудового виховання, за Ж.-Ж. Руссо (1712–1778 рр.) – це обов'язковість розвитку всіх природних сил і задатків людини, однак тільки з урахуванням її біологічної природи й особистого життєвого досвіду. Приклад такого природного, або «вільного виховання» Ж.-Ж. Руссо виклав у своєму педагогічному трактаті «Еміль, або про виховання». Важливим засобом трудового виховання педагог і філософ вважав ручну працю: землеробську, столярну, ковальську тощо. Послідовник Ж.-Ж. Руссо, швейцарський педагог Й. Песталоцці (1746–1827 рр.) у своїй практичній діяльності вперше поєднав навчання із продуктивною працею, з акцентом на ремісництво.

Кращі традиції трудового виховання молодого покоління розвинено у творчій спадщині Г. Сквороди (1722–1794 рр.). Український філософ Г. Скворода вбачав щастя людини тільки в «сродній праці». Сучасною термінологією «сродну працю» можна трактувати як поєднання індивідуального «хочу» і «можу» із суспільним «треба». Наявність у дитини вроджених здібностей – запорука успіху в навчанні й вихованні. На думку філософа, праця, яка відповідає нахилам й уподобанням людини, стає не лише засобом для існування, а й джерелом її морального та розумового розвитку.

У XIX – на початку XX ст. більшість закордонних педагогічних теорій маскуються під трудову школу, яка базується на практицизмі і діловитості учнів, на розвитку їхньої самодіяльності, на формуванні вміння пристосовуватися до потреб суспільства в умовах панування природної боротьби між людьми за виживання. Тогочасні закордонні педагоги шляхом проведення реформ намагалися узгодити шкільне навчання і виховання з новими економічними і політичними умовами. Характерними напрямками реформаторської педагогіки були такі: ідеї «вільного виховання» (Е. Кей, Л. Гурлітт, М. Монтессорі й ін.), «трудова школа» (Р. Зейдель, Г. Кершенштейнер), «школи дії» (В. Лай), «педагогіка прагматизму» (Дж. Дьюї, У. Кілпатрік). Це були спроби оновлення національної системи освіти, період пошуків, знахідок і кардинальних змін.

Д. Дьюї (1859–1952 рр.) уперше «поєднав» пізнання і діяльність у навчальному процесі шляхом вирішення поставлених задач (проблем) і замінив традиційні методи навчання ігровою та трудовою діяльністю. Обґрунтовуючи необхідність діяльничого підходу, Д. Дьюї доводив, що молодший школяр є дуже активним за своєю природою, і проблемою педагогіки завжди було скерування цієї активності в належному напрямі. Водночас у школі багато уваги приділяли іграм, імпровізації, екскурсіям, художній творчості дітей, домоводству й іншим видам ручної праці. Учений застосовував ручну працю для того, щоби «показати дітям

основні потреби суспільства та засоби їх задоволення». На його думку, не треба навчати школярів якійсь професії, праця повинна стати «центром, навколо якого групуються наукові заняття, на яких сповіщають відомості про матеріали і процеси їх оброблення». Загалом, ідеї американського педагога сприяли більшому урахуванню сутності дитячої природи в навчальному процесі, пошуку нових форм навчальної роботи (результатами таких пошуків стали комплексні програми, метод проєктів тощо).

На початку ХХ ст. у Німеччині та в інших європейських країнах набув популярності педагогічний напрям педагогіки «громадянського виховання» і «трудової школи». Відомим представником його був німецький педагог Г. Кершенштейнер (1854–1932 рр.), який свої педагогічні погляди виклав у творах «Професійне виховання німецького юнацтва», «Основна аксіома освітнього процесу», «Державно-громадське виховання німецької молоді», «Що таке трудова школа?» й ін.

Г. Кершенштейнер вважав, що головне завдання школи – «громадянське виховання», тобто виховання людей у дусі беззастережної слухняності, відданості державі. Корисний громадянин повинен прагнути і вміти служити державі, віддавати їй усе, що має. Для цього він мусить володіти різними вміннями. Школа покликана озброїти його професією і «надати професії морального характеру», щоби «корисний громадянин» розглядав свою професію як засіб служіння державі й у цьому бачив мету свого життя. Тому, як вважав німецький педагог, школа повинна заволодіти душею дитини й озброїти її ремеслом. Реформуючи народну школу, Г. Кершенштейнер на чільне місце поставив запровадження творчої праці учнів відповідно до їхнього віку та характеру школи. Тому тодішню так звану книжну або вербальну школу мала замінити діяльна трудова школа.

Представниками іншої течії, яку називають мануалізмом («*travail manual*» у перекладі із французької означає «ручна праця») були: У. Сигнеус – Фінляндія; А. Клаусон-Каас – Данія; Е. Шенкендорф, А. Пабс – Німеччина; Р. Зейдель – Швейцарія; Г. Саліссіс – Франція; О. Саломон – Швеція. Під педагогічною ручною працею як самостійним предметом розуміли ручну працю учнів, якій у шкільному розкладі відводився спеціальний час, заняття якою відбувалися в спеціально обладнаних майстернях під керівництвом учителя, який мав спеціальну підготовку.

Швидкий прогрес науки, техніки й промисловості в другій половині ХІХ ст. спричинив зміни поглядів суспільства на школу й трудове виховання молодого покоління. Для роботи на підприємствах були потрібні підготовлені, освічені робітники, а школа такої підготовки не забезпечувала. З огляду на це в різних країнах Європи було проведено реформу

народної освіти для створення трудової школи й уведення в навчальні плани нового предмета – ручної праці. В умовах багатогалузевого виробництва, його модернізації під впливом науково-технічного прогресу та важливості зміни праці гармонійний розвиток особистості є об'єктивною потребою матеріального виробництва.

Україна на початку ХХ ст., ідучи шляхом демократичних перетворень в освіті, вдало асимілюючи передовий закордонний досвід виховання дітей, створила свою педагогічну систему. Серед ініціаторів такої роботи були видатні вітчизняні педагоги О. Духнович, Т. Лубенець, С. Русова, К. Ушинський, Я. Чепіга й ін.

Теоретичний розвиток ідеї трудового виховання віддзеркалено в багатьох художніх і педагогічних творах українського громадського і культурного діяча, письменника й учителя із Закарпаття О. Духновича. Невтомний поборник національної освіти і виховання розглядав працю не тільки з економічного погляду, тобто як джерело матеріальних благ, як умову особистого і суспільного добробуту, але й із педагогічного: праця – один із найважливіших чинників виховання, який є засобом розвитку й формування особистості [2].

Чільне місце серед тих, хто зробив вагомий внесок в Україні в теоретичний розвиток і практичне втілення трудового виховання, належить С. Русовій, яка чітко визначила роль, місце і значення праці у формуванні особистості дітей. С. Русова наголошувала на тому, що праця – це основа виховання, яке мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної творчості, дати вільно розвинутися цільній самостійній індивідуальності. У творі «Теорія і практика дошкільного виховання» науковець пише: «Праця в сучасному вихованні є метод, яким кожне знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум» [3, с. 3].

Продовжувачем ідей європейських та вітчизняних просвітителів, які бачили в праці основу життя людини, був Я. Чепіга, видатний український педагог і психолог, чий творчий розквіт припадає на першу третину ХХ ст. Серед питань, які його цікавили, були складні проблеми створення національної освіти. Він був прихильником трудової школи і наголошував на тому, що праця має велике соціальне значення для виховання, тому треба її використовувати, починаючи з раннього дитинства. Я. Чепіга був активним дослідником передового педагогічного досвіду, як вітчизняного, так і закордонного. Його цікавили і питання, пов'язані зі значенням і місцем дитячої праці в процесі навчання та виховання дитини. Свої міркування щодо цієї проблеми Я. Чепіга висвітлював у статтях «Проект української школи», «Школа в Західній Європі й Америці. Нова школа в Б'єржі А. Фарія. (Бельгія)», «Азбука трудового виховання

й освіти. Основи організації трудової школи з методологією початкового навчання», «Практична трудова педагогіка» та ін.

Виходячи із цієї позиції, у «Проекті української школи» Я. Чепіга наголошує на обов'язковості використання дитячої ручної праці в навчальному процесі. «Жодної праці так не очевидна користь у школі, як ручної праці. Вона має всі дані, щоб стати в нашій школі головним рушієм у розумовому розвитку, а також сприяти збудженню й розвитку моральних і соціальних інстинктів» [4].

Головне, щоби дитина працювала з любов'ю, а батьки і вчителі створювали необхідні умови для дитячої праці та враховували вік дитини. Погляди Я. Чепіги на проблеми використання дитячої ручної праці в педагогічних цілях – це яскраве свідчення розвитку української педагогічної теорії та практики, яка багато в чому співзвучна прогресивним ідеям західноєвропейської педагогіки і цікава сьогодні з огляду на сучасні проблеми вітчизняної освіти.

Вагомий внесок у становлення трудової школи зробили П. Блонський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та ін. У ставленні до праці П. Блонський убачав зародки майбутньої педагогіки; уперше в педагогічній науці він увів поняття «суспільно-трудова виховання», вважаючи, що істотним моментом у трудовому вихованні є розвиток в учнів умінь користуватися знаряддями праці. Педагог надавав серйозної ваги проблемі організації дитячої праці і вбачав у цьому засіб підвищення її виховної ефективності.

Розробляючи питання організації суспільно корисної трудової діяльності школярів, С. Шацький великого значення надавав питанням задоволення працею. На думку педагога, праця повинна бути різноманітною, продуктивною, пов'язаною із працею дорослих; систематичною і посиленою за періодичної зміни її видів; мати емоційне забарвлення для того, щоби приносити задоволення; щоби кожний учень усвідомлював значущість своєї праці для народу.

До проблем трудового виховання молоді звертався і відомий український педагог В. Сухомлинський. Його концепція виховання, власні педагогічні відкриття, знахідки базуються на кращих досягненнях світової науки та на міцному фундаменті народної системи виховання, найвища педагогічна мудрість трудового виховання, як підкреслював В. Сухомлинський, полягає в тому, щоб утвердити в дитячому серці народне ставлення до праці [5].

У багатьох книгах і статтях Василь Олександрович наголошує на тому, що виховання в праці – це насамперед виховання любові до праці, а трудове виховання є гармонією усвідомлення трьох понять: потрібно, важко і прекрасно. Виховання немає і не може бути поза працею і без праці.

Ставлення до праці є головним елементом духовного життя людини.

Педагог вважав, що немає окремо «розумового», окремо «морального», окремо «трудового» виховання, перед педагогом має бути єдність – дитина і її життя. Тому головне завдання вбачається в розкритті для дитини величчя праці, адже кожна дитина через працю має стати творцем, поетом і художником.

Одним із засобів реалізації цього завдання є сільськогосподарська праця, з огляду на що В. Сухомлинський писав: «Ми бачимо виховний ідеал у тому, щоб уже в роки ранньої юності в душі дитини зародилося бажання назавжди зв'язати своє життя із сільськогосподарською працею, щоб проста сільськогосподарська праця наповнила думку, почуття перспективою багатого, повноцінного життя, щоб ця праця поступово розкривалася не стільки в розмаїтті форм фізичних (м'язових) зусиль, скільки в безкінечних можливостях поєднання фізичної праці із працею інтелектуальною» [5, с. 583].

Можемо констатувати, що саме в цей період В. Сухомлинським розроблено і закріплено переважною практикою наукові й організаційно-методичні засади суспільно корисної праці учнів в умовах сільської школи, виховного значення продуктивної праці, підготовки школярів до трудової діяльності, виховання в учнів любові і готовності до праці. У процесі виховання в учнів працелюбності директор школи В. Сухомлинський спрямував колектив на реалізацію взаємопов'язаних психологічно-педагогічних завдань, які забезпечували: створення позитивної мотивації трудової діяльності; розвиток почуття задоволення від реалізованого трудового зусилля; виховання поваги до людей праці, матеріальних цінностей, створених працею; вироблення звички до праці; формування в учнів переконання щодо суспільної й особистої значущості праці. Він неодноразово зазначав, що праця стає вихователем високої моральності тоді, коли людина в процесі праці усвідомлює й осмислює своє зростання, відчуває, що кожний новий успіх підносить її на вищу сходинку, з якої відкриваються нові горизонти.

Розкриваючи взаємозв'язок між трудовою діяльністю й виникненням внутрішнього захоплення цією діяльністю в дитини, Василь Олександрович зазначав, що необхідні такі умови, за яких виховується внутрішня відданість праці. І саме тому трудова діяльність повинна бути: тривалою, а не короткочасною й випадковою; постійною, щоденною, а не епізодичною; спрямованою на досягнення поставленої мети; організованою в складі всього колективу; складною й відповідальною; такою, що потребує участі школяра від початку цієї праці й до її завершення.

Послідовником В. Сухомлинського був І. Ткаченко, який трудове виховання розглядав як

загальношкільне завдання, що реалізується через вивчення предметів «з основ наук, у процесі трудового навчання та суспільно корисної продуктивної праці; у позакласній та позашкільній роботі».

Його теоретично обґрунтована і розроблена модель трудової підготовки базувалася на принципах гуманізації, інтеграції, диференціації, індивідуалізації та здійснювалася за такими основними напрямками: трудове й економічне навчання і виховання, політехнічна освіта, профорієнтаційна робота, розвиток творчості й ініціативи учнів, поєднання навчання із продуктивною працею. І. Ткаченко серед перших зумів пізнати, оцінити й підтримати модель освітнього закладу В. Сухомлинського, де одним із визначальних чинників розвитку особистості дитини було трудове навчання і виховання.

Цікавими і повчальними були й трудові традиції школи І. Ткаченка. Серед них: посвячення учнів у хлібороби, «Свято врожаю», «Свято першої борозни», «Дружба поколінь», «Змолоду честь трудову бережи», «Естафета поколінь хліборобів», перспективні трудові завдання зі створення учнями матеріальних цінностей, які мають суспільне значення для школи та села (наприклад: обладнання шкільних майстерень та кабінетів, теплиць, агрокласу, спортивного та географічного майданчиків, озеленення місцевості) та ін. Вони певною мірою нагадували традиції Павлівської школи, що було закономірним, оскільки директори названих шкіл тісно співпрацювали між собою.

Нову сторінку в дослідженні відкрили процеси демократизації кінця 1980-х рр., що поклали початок розвитку історико-педагогічної науки в незалежній Україні. Аналіз показав, що за досить великої цікавості до розвитку школи цього періоду праць, присвячених проблемам трудового виховання і навчання, небагато, написані вони здебільшого наприкінці 80-х рр. XIX ст. («Трудове виховання учнів 4–8 класів у процесі продуктивної праці», Г. Левченко (1982 р.); «Совершенствование форм и методов подготовки старшеклассников к труду в сельскохозяйственном производстве», О. Коберник (1983 р.); «Організація трудового виховання учнів у таборах праці та відпочинку», В. Оржеховська (1985 р.); «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (історико-педагогічний аналіз та перспективи», А. Вихрущ (1994 р.); «Формування відповідального ставлення до праці в учнів загальноосвітньої школи: історико-теоретичні аспекти», М. Левківський (1994 р.); «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (1937–1954)», В. Кухарський (1995 р.); «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України (на прикладі західних областей 1900–1939 рр.)», В. Рак (1997 р.); «Трудові традиції українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.», Н. Дуда (1998 р.);

«Трудове виховання в позашкільних закладах у сучасних економічних умовах (на прикладі гуртків науково-технічного профілю)», О. Биковська (2000 р.); «Позакласна робота в загальноосвітніх школах як засіб виховання національної самосвідомості учнів 5–8-х класів», А. Терещук (2001 р.); «Виховання у молодших школярів позитивного ставлення до традицій і звичаїв українського народу у процесі художньо-трудової діяльності», Л. Гуцан (2005 р.); «Формування у старшокласників морального-ціннісного ставлення до продуктивної праці», В. Бордун (2006 р.); «Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до праці в умовах приватного навчального закладу», А. Данієлян (2012 р.).

Як стверджують наукові дослідження того часу, трудове виховання було своєрідним інтегратором наукових знань, практичних умінь і навичок, основою для ознайомлення дітей із трудовою діяльністю людей, вивчення певних явищ життя суспільства для визначення взаємозв'язків, що супроводжували процес виробництва, для успішної адаптації в умовах тогочасного реального життя.

З початком демократичних перетворень в Україні стали очевидними не тільки досягнення, але й недоліки сучасної системи трудового виховання школярів. Варто підкреслити, що реальний стан системи трудового виховання в закладах загальної середньої освіти сьогодні викликає незадоволення у батьків та педагогічної громадськості. Пояснюється це насамперед тим, що величезний загальноосвітній і виховний потенціал трудового навчання та виховання використовується вкрай незадовільно.

Знизилась увага держави до навчально-методичного забезпечення трудового навчання та виховання, розвалюється матеріальна база, вона не бере участь у створенні виробництва, зупинені централізовані поставки обладнання для школи, фактично ліквідовані міжшкільні навчально-виробничі комбінати, а ті, які залишились, фінансуються з бюджету новостворених громад. Разом із переліченими проблемами варто зазначити, що вплив науково-технічного прогресу значно знизив необхідність фізичної праці та її значення в житті людини, тим самим звільнив простір для інших видів праці, а саме розумової й моральної.

На думку У. Бека, праця перестала бути основою формування системи цінностей західноєвропейського суспільства [6]. У західній соціологічній і філософській літературі, як підкреслює дослідник, віддзеркаленням наявних змін (криза індустріальної трудової етики) стала «теорія смерті трудового суспільства», яку ми можемо тлумачити як зниження моральної вартості праці. Утрата працею своєї домінантної ролі в суспільстві підтвердилася на практиці в зміні мотивації праці. На нашу думку,

це абсолютно точно відповідає сучасній ситуації розвитку всього людства. А. Данієлян вважає, що щоденний ритм праці, трудова дисципліна, трудова етика сформували особливий менталітет людини індустріального суспільства. Сенс праці в масовому індустріальному суспільстві вона схарактеризувала формулами: «працювати, щоби робити (бути в справі)» або «працювати – справа честі» [7].

На думку відомого соціолога Ю. Крупнова, який досліджував причини втрати сутності праці в сучасному світі, сьогодні полярними є поняття «праця» й «успіх», навіть більше, «успіх» безпосередньо залежить від «непраці» й «антипраці», під якими варто розуміти везіння, зв'язки, «блат», прямі махінації, легальні крадіжки (захоплення підприємств, штучні банкрутства тощо). Праця вже не є ключовою категорією суспільного життя. Моральна катастрофа знищення праці, як зазначає автор, є одним із наслідків втрати в нашій країні й у світі загалом змісту й природи сучасної праці [8]. Праця як процес творення не розглядається сьогодні як цінність, як мета, вона є лише засобом. Світогляд постіндустріальності й суттєва перевага «чистої паперової роботи» та різкого «спрощення» праці насправді приховують руйнівні для світового розвитку процеси деградації й зникнення праці. Виявляється це в тому, що здійснити відхід від звичної фізичної праці нескладно, значно складніше прийти до нової, соціально масштабної праці.

Висновки. У сучасному суспільстві відбувається не принципове ускладнення й розвиток праці, яке було в історії людства з первісних часів, а саме фактична відмова від праці взагалі й поставка в центр «трудова процесів» розваг і спроб отримувати нагороду без праці й навіть через відмову від неї.

Тому цілком правомірно постають питання: якою ж має стати трудова підготовка сучасної дитини? якими мають бути орієнтири в такій непростій ситуації, яку маємо сьогодні? На нашу думку, щоби змінити негативне ставлення до трудового виховання, щоби сформувані в дитини ціннісне ставлення до праці, необхідно проаналізувати набутий досвід і використовувати його кращі елементи для сьогодення. Саме педагогічна спад-

щина й історичний досвід здійснення трудової підготовки учнів допоможуть у розв'язанні практичних завдань реформування системи освіти, трудового виховання школярів, професійного навчання. Адже сьогодні ні в кого не викликає сумніву той факт, що одним із найважливіших засобів гармонійного розвитку особистості є праця. У ній кожна людина висловлює свою духовну сутність, бачить себе, як у дзеркалі, такою праця стає за умови, якщо особистість стверджується в ній, пізнає свої сили, здібності, обдарування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Морін О. Особливості трудового виховання молодших школярів в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. *Особистість у просторі виховних інновацій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2018 рік / за ред. І. Беха, О. Докукіної, Р. Малиношевського. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. С. 239–244.
2. Духнович А. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских. Львов, 1857. 92 с.
3. Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Просвіта. Львів ; Краків ; Париж, 1993. С. 90.
4. Чепіга Я. Проект української школи. *Світло*. 1913. № 4. С. 12–29.
5. Сухомлинський В. Павлишська середня школа. Вибрані твори: у 5 т. / В. Сухомлинський. Т. 4. Київ : Радянська школа, 1977. 640 с.
6. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. Пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. Москва : Прогресс-традиция, 2000. 381 с.
7. Данієлян А. Ціннісне ставлення молодших школярів до праці. *Перспективні інновації в науці, освіті, виробництві та транспорті* : збірник наукових праць по матеріалам Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Одеса, 2008. Т. 2. С. 12–16.
8. Крупнов Ю. Возвращение труда. *Золотой Лев: издание русской консервативной мысли*. № 63/64. URL: www.zlev.ru.
9. Гуцан Л. Використання народних традицій при формуванні позитивного ставлення молодших школярів до праці як важливої складової формування громадянськості учня. *Нові тенденції і явища у дитячому та молодіжному середовищі в Україні: цивілізаційний, культурологічний, інформаційний виміри* : збірник матеріалів Методологічного семінару, 16 листопада 2017 р., м. Київ. Київ, 2017. С. 191–198.